

УДК 338.439.5(477):355.01"2022"

С. О. Кушнір,

д. е. н., доцент, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування,
Запорізький національний університетORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1410-1887>

Є. С. Семібратова,

Запорізький національний університет

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-3947-5072>

DOI: 10.32702/2306-6792.2023.12.15

АГРАРНИЙ РИНОК УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ

S. Kushnir,

Doctor of Economic Sciences, Associate Professor,

Professor of the Department of Finance, Business and Insurance, Zaporizhzhia National University

E. Semibratova,

Zaporizhzhia National University

AGRICULTURAL MARKET OF UKRAINE IN CONDITIONS OF WAR

Постійний аналіз роботи аграрного ринку, особливо експорт сільськогосподарської продукції, під час воєнних дій має важливе значення через його вагомий вплив на економічні процеси, які відбуваються в Україні. На сьогодні Україна є одним з гарантів продовольчої безпеки у світі завдяки потужному аграрному експорту. Війна росії проти України є головною причиною глобальної продовольчої кризи, яка принесла серйозні політичні та економічні наслідки. Через такі умови актуальності набуває стійкість українського експорту агропродовольчої продукції. У статті розглянуто сучасний стан аграрного ринку, його проблеми під час війни та подальші перспективи розвитку. Досліджено статистичні дані щодо динаміки експорту аграрної продукції за 2022 рік. Проаналізовано частку валютного виторгу, яку отримав український агросектор від експорту основних видів сільськогосподарської продукції. Розглянуто основні ринки збуту та їх частку в загальному експорті аграрної продукції. Виокремлено проблеми й перспективи розвитку аграрного ринку в Україні. Особливу увагу приділено "зерновій угоді", яка є дуже важливою в умовах сьогодення для аграрного експорту.

Constant analysis of the agricultural market, especially agricultural exports, during military operations is important because of its significant impact on the economic processes taking place in Ukraine. Ukraine is one of the world's leading exporters, providing approximately 10% of the world's grain supply. Its share of the global market has grown over the past decade. More than 400 million people depend on the supply of grain crops from Ukraine. In conditions of war, agricultural enterprises face significant difficulties. The biggest risks in the agricultural sector today are war, complicated logistics and energy crisis. However, despite the challenges of the war, Ukraine, with the help of the international community, partially resumed exports of agricultural products and retained its position as one of the world's largest grain suppliers.

The article considers the current state of the agrarian market, its problems during the war and further prospects for development. Statistical data on the dynamics of agricultural exports in 2022 are studied. The share of foreign exchange earnings received by the Ukrainian agricultural sector from the export of the main agricultural products is analyzed. The main markets and their share in the total agricultural exports are considered. The problems and prospects of development of the agrarian market of Ukraine are highlighted. Particular attention is paid to the "grain transaction," which is very important in today's conditions of agricultural exports. Now, to prevent a global food crisis, our country exports its grain by road, river and rail.

The struggle of Ukraine on the agrarian front is important for the economy of our country. The article considers how exactly the agrarian market overcomes wartime obstacles.

The state of the agricultural market is an indicator that informs about the existence of problems in the country's economy. The war changed the course of many processes that occur in the agricultural market and affect it. That is why an effective policy in the agricultural sector now plays an important role in shaping a stable economic situation in Ukraine. The restoration of a full-fledged agricultural sector in Ukraine and its effective work is a prerequisite for supporting the war-torn economy with all the necessary incentives to stimulate the work of economic entities.

Ключові слова: аграрний ринок, експорт, сільськогосподарська продукція, зерновий коридор, зернова угода, логістика.

Key words: agricultural market, exports, agricultural products, grain corridor, grain deal, logistics.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Агресія росії на початку 2022 року внесла зміни в роботу аграрного ринку України та світових поставок продовольства. Продукція, яку Україна не може поставляти на світовий ринок, викликає ланцюгову реакцію: розвинені країни збільшують запаси, багато країн-експортерів продовольства, через невизначеності, обмежують торгівлю. Вплив війни відобразився на 25% світової торгівлі зерновими, що в свою чергу спричинило зменшення доступу до продовольства в країнах, які імпортують аграрну продукцію з України, зростання світових цін та інфляцію продовольства.

Зважаючи на це набувають актуальності питання українського експорту агропродовольчої продукції, функціонування сільськогосподарського сектору країни, його адаптація до умов війни, внесок в економіку країни.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Відомими економістами в частині вивчення проблем формування і функціонування агробізнесу є такі українські вчені як Д. Крисанов, О. Амосов, П. Макаренко, М. Малік, П. Саблук, В. Юрчишин.

Багато вітчизняних та зарубіжних науковців висловлюють прогнози щодо наслідків війни та її впливу на розвиток економіки України та світу. О. Трофімцева аналізує роль України в

глобальній економіці та розглядає перспективи аграрного ринку. О. Нестеров досліджує підтримку аграрного сектору на законодавчому рівні, зокрема у сфері оподаткування.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Зважаючи на складні умови функціонування аграрного ринку в умовах війни, варто дослідити стан галузі, основні проблеми та подальші перспективи.

МЕТА СТАТТІ

Метою дослідження є аналіз стану аграрного ринку, процесів експорту, які безпосередньо пов'язані з ним, державної політики в частині роботи аграрного сектору під час російської агресії.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Аграрний сектор займає важливе місце у національній економіці. Його розвиток сприяє зростанню матеріального добробуту населення, експортного потенціалу країни, зміцненню економічної та продовольчої безпеки держави. На сьогоднішній день все гостріше постає питання щодо стабільності та ефективності роботи аграрного ринку. Адже за обсягами експорту наша країна входить до п'ятірки найбільших експортерів зернових у світі та експортує

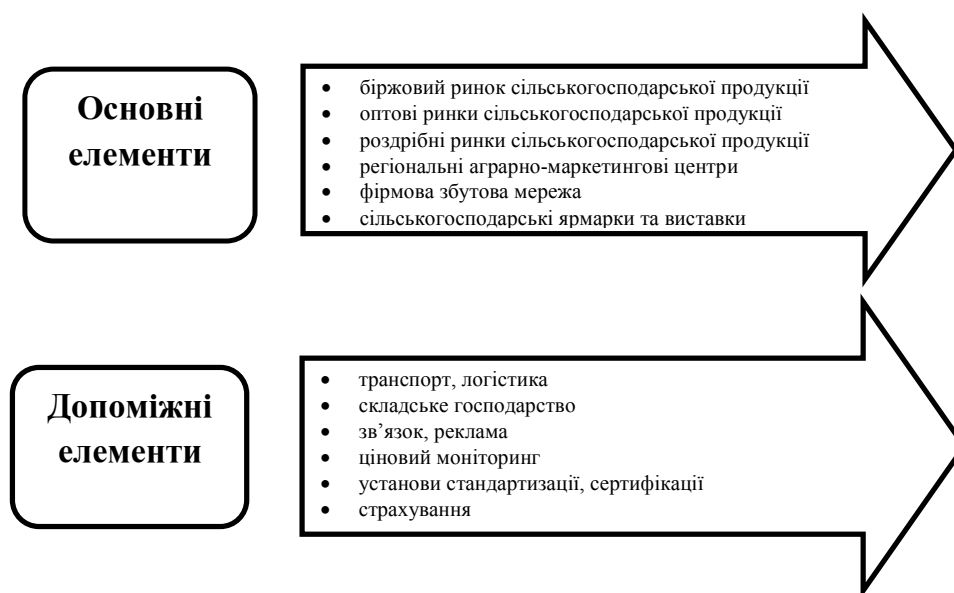

Рис. 1. Елементи інфраструктури аграрного ринку

Джерело: складено автором на основі [3].

3/4 від того, що вирощує, оскільки внутрішнє споживання зернових становить всього 20—25%. До початку повномасштабного збройного вторгнення рф Україна щомісяця експортувала в середньому 5—6 млн тонн сільськогосподарської продукції, переважно через свою морську інфраструктуру в Чорному морі. У 2021 році український експорт продовольчої продукції склав майже 28 млрд дол. США, зокрема 7 млрд євро (7,4 млрд дол. США) до ЄС [1].

Згідно із Законом України від 24.06.2004 № 1877-IV "Про державну підтримку сільськогосподарства України" аграрний ринок визначається як "сукупність правовідносин, пов'язаних з укладанням та виконанням цивільно-правових договорів щодо сільськогосподарської продукції" [2]. Аграрний ринок представляє собою сукупність грошово-кредитних, товарообмінних і фінансових відносин, які виникають між сільськогосподарськими виробниками та іншими зацікавленими господарчими суб'єктами.

Характерним для сучасного аграрного ринку є функціонування відповідно до наступних завдань: просування продукції від сільськогосподарського виробника до кінцевого споживача та обмін виробників і покупців ціновими пропозиціями задля визначення обсягів платоспроможного попиту та встановлення ринкових цін. Інфраструктура аграрного ринку включає основні та допоміжні елементи (рис. 1).

Сільське господарство — ключова складова економіки. До вторгнення росії агросектор забезпечував країні майже 20% ВВП, а у 2022 році

Таблиця 1. Втрати та пошкодження аграрного сектору України

Категорія	Обсяг, млн дол. США	Частка, %
Сільськогосподарські угіддя та незібраний урожай	2135	50
Сільськогосподарська техніка	926	22
Вироблена продукція	613	14
Зерносховища	272	6
Тваринництво	136	3
Фактори виробництва	120	3
Багаторічні культури	89	2
Разом	4291	100

Джерело: складено автором на основі [5].

став основою вітчизняного експорту та гарантом валютних надходжень від торгівлі, забезпечивши 53% всього експорту [4].

Очевидно, що росія цілеспрямовано знищує український агросектор: частина морських портів окупована, повноцінний експорт зупинений, поля заміновані, підприємства та техніка зруйновані.

За попередніми оцінками втрати агросектору внаслідок війни перевищили 40 млрд дол. США. Через війну Україна втратила близько 20% посівної площі (окуповані території або зони бойових дій). Згідно даних досліджень NASA з тимчасово окупованих регіонів України росією було викрадено пшениці щонайменше на 1 млрд дол. США.

Розглянемо структуру пошкоджень сільськогосподарства України внаслідок військових дій та окупації рф за даними Центра досліджень продовольства та землекористування KSE (табл. 1).

МЛН Т

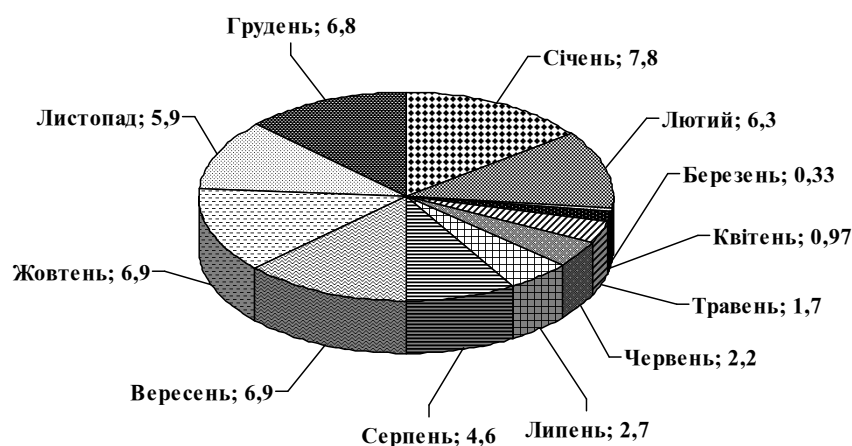

Рис. 2. Експорт з України аграрної продукції за 2022 рік, млн т

Джерело: складено автором на основі [7].

Проаналізувавши обсяг пошкоджень, котрих зазнав український агросектор, можна побачити, що найбільше постраждали сільськогосподарські угіддя та сільськогосподарська техніка. Їх сукупна частка руйнувань становить більше 70 % [5].

Частка агропродовольчої продукції в загальному експорті України складає близько 50 %. Визначальні позиції у товарній структурі вітчизняного агропродовольчого експорту займають зернові та олійні культури, олії та жири, залишки і відходи переробної промисловості, а також м'ясопродукти. Їх сукупна частка в аграрному експорті становить близько 85 % [6].

Незважаючи на втрати сільського господарства через повномасштабну війну, 2022 року Україна експортувала 53,1 млн тонн аграрної продукції на суму 23,6 млрд дол. США. Розглянувши статистичні дані, стає зрозуміло, що експорт агропродукції з України відбувався

нестабільно. Найуспішнішими місяцями були січень та лютий до початку вторгнення рф, найгіршим місяцем — березень 2022 року, коли експорт склав всього 0,33 млн тонн, в зв'язку з блокадою основних логістичних маршрутів (рис. 2 та 3).

Проаналізована динаміка експорту демонструє, що до кінця року відбувається поступове зростання експорту завдяки альтернативним логістичним маршрутам. Ситуація покращується з липня 2022 року, коли запрацювала зернова ініціатива. Розглянемо динаміку основних продуктів за обсягами експорту в 2021—2022 рр. (табл. 2).

Наведені дані підтверджують, що лідером експорту є кукурудза. Експорт цієї товарної групи в 2022 році навіть перевищив показники 2021 року. Олія соняшникова займає друге місце за сумою експорту. Водночас треба взяти до уваги, що значних обсягів експорту набуло насіння соняшнику. Україна експортувала

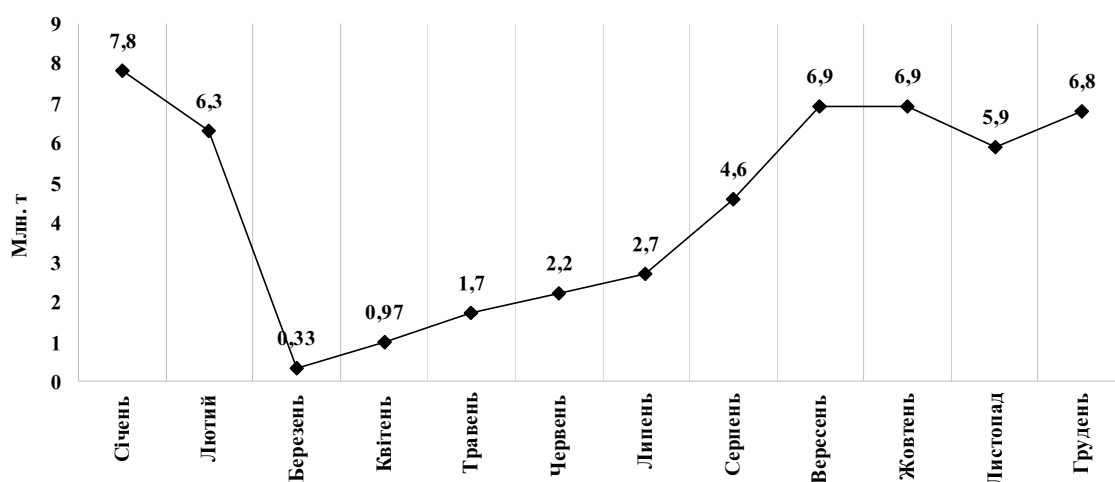

Рис. 3. Динаміка змін експортного потенціалу агропродукції за 2022 рік

Джерело: складено автором на основі [7].

Таблиця 2. Експорт українського продовольства
у 2021–2022 роках

Вид	2021 рік		2022 рік		Динаміка	
	Кількість, млн тонн	Сума, млрд дол. США	Кількість, млн тонн	Сума, млрд дол. США	Кількість, млн тонн	Сума, млрд дол. США
Кукурудза	24,67	5,88	24,99	5,94	+0,32	+0,06
Пшениця	20,1	5,07	11,2	2,67	- 8,90	- 2,40
Олія соняшникова	5,13	6,38	4,29	5,46	- 0,84	- 0,92
Ріпак	2,67	1,68	3,12	1,54	+0,45	- 0,14
Насіння соняшнику	0,08	0,039	2,7	1,25	+2,62	+1,21

Джерело: складено автором на основі [8; 9].

ла цієї продукції в 33 рази більше, ніж минулого року. Це відбулося через призупинку експорту соняшникової олії та суттєве скорочення переробки олійної продукції всередині країни. У експорті пшениці спостерігається значне скорочення у порівнянні з минулим роком. Лише у вересні 2022 року Україна змогла вийти на обсяг експорту більше 1 млн тонн [8].

Таким чином, проаналізувавши сумарний обсяг експорту агропродукції за 2020–2022 роки, можна побачити значні коливання експорту основних видів агропродукції (рис. 4).

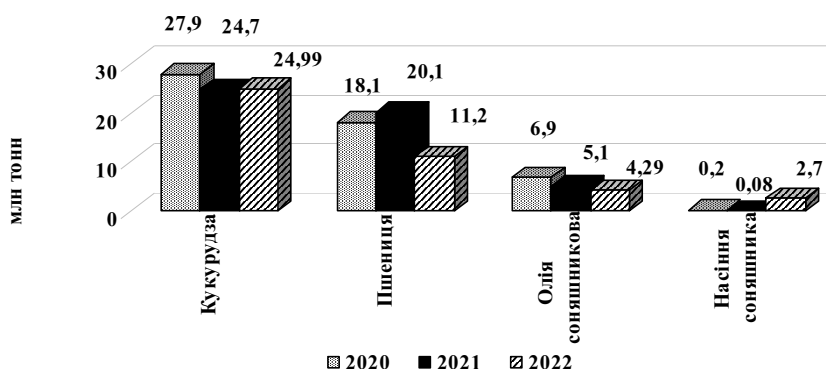
Варто зазначити, що у 2022 році значну частину з експорту сільськогосподарських культур отримали інфраструктурні та логістичні компанії, оскільки через військові ризики значно подорожчали логістичні та страхові послуги. Проте експорт аграрної продукції залишається лідером валютних надходжень країни.

Пропозиція зерна на початок 2023 року становила понад 70 млн тонн за рахунок великих перехідних залишків, які Україна сформувала через війну. Річне споживання становить 17,6 млн тонн, тобто зерна в країні достатньо і для внутрішніх потреб, і для експорту, який формує валютну виручку та стримує від падіння курс національної валюти [10].

Основними ринками збуту аграрної продукції є країни Азії, Європейського Союзу та Африки — близько 97 % вартості українського експорту сільгосппродукції. У 2022 році спостерігалось зростання вітчизняного агропродовольчого експорту лише до Європейського Союзу, який випередив Азію, збільшивши свою частку за два роки майже в 2 рази — з 28 % до 52 %, що склало 13,1 млрд дол. США. Азійські країни, які більше 10 років утримували позицію основного імпортера вітчизняної агропродукції, за 2022 рік закупили українського продовольства на 7,3 млрд дол. США — близько 33% від загального експорту аграрної продукції. Обсяги експорту до країн Африки склали 1,6 млрд дол. США — 8 % від загального експорту аграрної продукції. Також за 2022 рік на 0,8 млрд дол. США (4 % від загального експорту українського продовольства) імпортували країни СНД [11].

Зважаючи на війну, основними негативними факторами, що вплинули на зниження експорту аграрної продукції та сповільнену роботу агробізнесу в Україні в останній рік були:

— зменшення обсягу посівних полів через окупацію та мінну загрозу;

Рис. 4. Динаміка експорту аграрної продукції
за 2021–2022 роки

Джерело: складено автором на основі [8; 9].

- порушення ланцюгів постачання продукції сільського господарства;
- зменшення врожайності, зборів та експорту зернових;
- ускладнений експорт української продукції на зовнішні ринки через блокування портів України;
- крадіжка зернових та знищення сільськогосподарської техніки;
- дефіцит робочої сили.

Одним із важливих кроків для покращення ситуації з відновлення експорту української аграрної продукції стала підписана у Стамбулі 22 липня 2022 року окрема угода України та Росії з ООН та Туреччиною про експорт продукції по Чорному морю [12] "Ініціатива щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів", так звана "зернова ініціатива". Термін дії угоди становить лише 120 днів. Кожні чотири місяці доводиться її продовжувати, долаючи перешкоди з боку РФ.

Угода стосується експорту з України морським шляхом трьох типів продукції: це зернові, продукція з них і мінеральні добрива. Окремо включена також соняшникова олія, що становить значну частку українського аграрного експорту. Транспортування при цьому здійснюється трьома морськими торговельними портами — "Одеса", "Чорноморськ" та "Південний". Мета зернової угоди — створити у Чорному морі безпечний гуманітарний коридор від українського узбережжя до Босфору для вивезення аграрної продукції. Усі кораблі, що прямують з та до України, проходять по одному узгодженому коридору від Стамбула до українських портів.

У декількох портах Туреччини створено пункти контролю торгових кораблів, що йдуть до України, де їх інспектують спільні групи, до складу яких входять представники України, РФ та Туреччини.

До повномасштабної війни через українські порти щомісяця перевозилось 6—7 млн тонн зерна. За 2022 рік "зерновим коридором" з портів Одеської області вийшли 614 суден, які експортували понад 16 млн тонн агропродукції до 40 країн світу. При цьому частка кукурудзи склала 47%, пшениці — 29%, соняшникової олії та шроту — по 5%, а решти вантажів — 14% [12].

Завдяки розблокуванню чорноморських портів, за 2022 рік через експорт "зерновим коридором" Україна отримала 8,1 млрд дол. США надходжень.

Слід зазначити, що критично важливою для розвитку вітчизняного агросектора є продов-

ження дії зернового коридору кожні чотири місяці. З 19 березня 2023 року Україна досягла домовленостей про продовження зернової угоди на 120 днів, у той час, як Росія наполягає на 60. Останні кілька місяців Росія штучно гальмує реалізацію угоди, постійно затримуючи огляд кораблів, намагаючись блокувати роботу "зернового коридору" [13].

Так у грудні 2022 року через Босфор проходило близько 170—180 суден з українським зерном. Починаючи з 2023 року проходить лише 60—70 кораблів. Такий низький показник створено штучним блокуванням роботи зернового коридору з боку російських інспекторів. Через затримку російською стороною інспекцій суден у Босфорі утворюються черги з понад 100 суден із зерном.

Через це Україна щомісяця втрачає можливість експортувати понад три млн тонн зернової продукції. А це недоотримані надходження від аграрного експорту для українського бюджету.

Для подальшої перспективи для України важливим є розширення Чорноморської зернової ініціативи на інші порти України, а саме Миколаївський морський порт та морський порт "Ольвія", що допоможе збільшити обсяг експортованої агропродукції та здешевити логістику.

Важливим є продовження дії угоди на більш тривалий термін, а не обмежуватися 120 днями. Бо кожного разу, коли спливає термін дії зернової ініціативи, Росія вважає недоцільним її продовження. Звичайно при цьому вона вимагає зняття санкцій, що впливають на її сільськогосподарський експорт. Так, 5 травня 2023 року відбулася остання зустріч представників Спільного координаційного центру, та сторони не змогли домовитись про продовження дії зернової угоди.

Отже, збільшення експорту та вихід на довоєнний рівень надасть змогу збільшити валютні надходження, зменшити вартість логістики та розвантажити потужності зберігання зернових, розширити номенклатуру експорту, наприклад, включивши не тільки зернові, а й продукцію садівництва та тваринництва.

Зважаючи на продовження бойових дій та окупації на великій частині території України важко передбачити подальшу ситуацію на аграрному ринку України, оскільки 25% площ недоступні до сівби, структура посівів під урожай 2023 року зазнала значних корегувань, зокрема, під озиму пшеницю відвели лише 3,9 млн га (зменшення на 40%). Міністерство аграрної політики та продовольства України у

2023 році прогнозує зменшення урожайності приблизно на 10—15%, спад виробництва та зменшення експорту сільськогосподарських товарів, особливо зернових та олійних [14].

Таким чином, для підтримки українського агросектору важливе значення має надання належної державної та міжнародної допомоги. А саме: продовження спрощеного режиму експорту Чорноморської ініціативи, рішуча реакція на блокування росією роботи "зернового коридору", фінансова підтримка.

Слід зауважити, що аграрний сектор включений у програму плану відновлення України, представлений в Лугано. 50 млрд дол. США виділено на трансформацію та відбудову сільськогосподарства [15].

Відповідно до Закону України від 03.11.2022 № 2710-IX "Про Державний бюджет на 2023 рік" за фінансової підтримки Світового банку передбачено 1560 млн грн на підтримку агросектора. Програма кредитування за низькою відсотковою ставкою до посівної та збирання врожаю 2023 спільно зі Світовим банком надає 432 млн дол. США. Заплановано обсяг програми підтримки пільгового кредитування у розмірі 1000 млн дол. США для аграріїв.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Російське вторгнення завдало значного удару по аграрному ринку України. Прямі і непрямі збитки у сільському господарстві сумарно перевищують 40 млрд дол. США.

Наслідками російського вторгнення є зниження цін виробників на експортно-орієнтовні товари, втрати через зменшення виробництва, блокада портів та здорожчання виробничих факторів.

Падіння експорту з України призвело до дефіциту зернових та соняшникової олії у світі, а для українських виробників — до зменшення виручки. Через блокаду українських портів росією, Україна зіткнулась з перенасиченістю внутрішнього ринку та значним здорожчанням експортної логістики. Зерновий експортний коридор працює нестабільно, але, на сьогодні, альтернативи виконанню Чорноморської зернової ініціативи немає. Росія використовує сільськогосподарську продукцію як зброю. Та недовірчеські на намагання окупанта знищити український агросектор, Україна продовжує залишатися лідером у виробництві та експорті сільськогосподарської продукції. Українські аграрії роблять все можливе, щоб гарантувати продовольчу безпеку Україні та світу.

Аграрний сектор один з найбільш постраждалих з моменту вторгнення РФ, і потребує

значний вплив на відновлення. Тож, зараз ефективна політика в роботі аграрного сектору відіграє важливу роль у стабілізації економічної ситуації в Україні. Відбудова повноцінного аграрного сектору в Україні та його подальша робота — це першочергова умова для підтримки зруйнованої війною економіки.

Література:

1. Міністерство закордонних справ України. Загроза продовольчій безпеці світу. URL: <https://mfa.gov.ua/zagroza-prodovolchij-bezpeci-svitu> (дата звернення: 05.03.2023).

2. Закон України "Про державну підтримку сільського господарства України" від 24.06.2004 № 1877-IV URL: <https://tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatkovye-zakonodavstvo/zakoni-ukraini/arhiv-zakoniv-ukraini/zakoni-ukraini-za-2004-rik/29903.html> (дата звернення: 21.03.2023).

3. Велика українська енциклопедія. Аграрний ринок. URL: <https://vue.gov.ua> (дата звернення: 21.03.2023).

4. Всеукраїнська аграрна рада. Експорт агропродукції до ЄС. URL: <https://uacouncil.org/uk/post/skasuvanna-pilgovogo-rezimu-eksportu-agroprodukcii-do-es-zrujnuje-vitciznanu-ekonomiku-andrij-dikun> (дата звернення: 27.03.2023).

5. Мінфін. Як Україні відновити агросектор після війни. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2022/06/21/87463227/> (дата звернення 27.03.2023).

6. Аграрне інформаційне агентство. Експорт агропродовольчої продукції. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/ukraina-narosueksport-agroprodovolcoi-produkcii-do-krain-azii-evrosouzu-ta-afriki> (дата звернення 27.03.2023).

7. Фінанси та економіка. Міністр аграрної політики та продовольства Микола Сольський. Експорт агропродукції в 2022р. URL: <https://finbalance.com.ua/news/eksport-ahroproduktiv-v-2022-rotsi-vpav-udvichi---do-20-mlrd---ministr> (дата звернення: 01.04.2023).

8. КМУ. Урядовий портал. Мінекономіки: Експорт України в 2022 році. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiky-ukraina-v-2022-rotsi-eksportuvala-maizhe-100-mln-tonn-tovariv> (дата звернення: 01.04.2023).

9. Державна митна служби України. Статистика та реєстри. Сумарний обсяг імпорту та експорту у розрізі товарних позицій за кодами УКТЗЕД. URL: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri> (дата звернення: 01.04.2023).

10. Міністерство аграрної політики та продовольства України. Експорт продовольства. URL: <https://minagro.gov.ua/news/38-mln-tonn-agroprodukcii-vidpravleno-z-ukrayini-za->

pershu-polovinu-bereznia-minagropolitiki (дата звернення: 14.04.2023).

11. Офіційний вебпортал парламенту України. Рейтинг топ-10 імпортерів українського збіжжя. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/233701.html> (дата звернення: 01.04.2023).

12. Міністерство інфраструктури України. "Зернова ініціатива". URL: <https://mtu.gov.ua/timeline/Zernova-iniciativa.html> (дата звернення: 02.04.2023).

13. Аналітичний портал Слово і діло. Термін дії зернової угоди знову продовжено. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2023/03/18/novyna/ekonomika/termin-diyi-zernovoyi-uhody-znovu-prodovzhyly> (дата звернення: 02.04.2023).

14. Головний сайт про агробізнес Latifundist.com. Чого чекати у 2023 році. URL: <https://latifundist.com/spetsproekt/1001-yakbi-ne-vijna-zgadali-yakim-prognozuvavsya-2022-j-zernovij-rik-i-shcho-vtrativ-ukrayinskij-agrosektor> (дата звернення: 10.04.2023).

15. КМУ Урядовий портал. План відновлення України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/plan-vidnovlennia-ukrainy-osvita-ta-nauka-iaak-fundamentrozvytku-liudskoho-potentsialu> (дата звернення: 14.04.2023).

References:

1. The official site of Ministry of Foreign Affairs of Ukraine (2022), "The threat to the world's food security", available at: <https://mfa.gov.ua/zagroza-prodovolchij-bezpeci-svitu> (Accessed 5 March 2023).

2. The official site of State Tax Service of Ukraine (2004), The Law of Ukraine "On State Support of Agriculture of Ukraine", available at: <https://tax.gov.ua/zakonodavstvo/podatkov-zakonodavstvo/zakoni-ukraini/arhiv-zakoniv-ukraini/zakoni-ukraini-za-2004-rik/29903.html> (Accessed 21 March 2023).

3. The main website The Great Ukrainian Encyclopedia (2023), "Agrarian market", available at: <https://vue.gov.ua> (Accessed 21 March 2023).

4. Ukrainian Agri Council (2023), "Export of agricultural products to the EU", available at: <https://uacouncil.org/uk/post/skasuvanna-pilgovogo-rezimu-eksportu-agroprodukcii-do-es-zrujnuje-vitciznanu-ekonomiku-andrij-dikun> (Accessed 27 March 2023).

5. The official site of Ministry of Finance (2022), "How Ukraine can restore the agricultural sector after the war", available at: <https://minfin.com.ua/ua/2022/06/21/87463227/> (Accessed 27 March 2023).

6. The site of Agrarian information agency (2022), "Export of agri-food products", available

at: <https://agravery.com/uk/posts/show/ukraina-narosue-eksport-agroprodovolcoi-produkcii-do-krain-azii-evrosouzu-ta-afriki> (Accessed 27 March 2023).

7. FINBALANCE (2022), "Finance and economy. Minister of Agrarian Policy and Food Mykola Solskyi Export of agricultural products in 2022", available at: <https://finbalance.com.ua/news/eksport-ahroproduktu-v-2022-rotsi-vpav-udvichi---do-20-mlrd---ministr> (Accessed 1 April 2023).

8. Cabinet of ministers of Ukraine. Government portal (2022), "Ministry of Economy: Exports of Ukraine in 2022", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/minekonomiky-ukraina-v-2022-rotsi-eksportuvala-maizhe-100-mln-tonn-tovariv> (Accessed 1 April 2023).

9. State Customs Service of Ukraine. Statistics and registers (2022), "Total volume of imports and exports by commodity items by UKTZED codes", available at: <https://customs.gov.ua/statistika-ta-reiestri> (Accessed 1 April 2023).

10. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2023), "Food exports", available at: <https://minagro.gov.ua/news/38-mln-tonn-agroprodukcii-vidpravleno-z-ukrayini-za-pershu-polovinu-bereznia-minagropolitiki> (Accessed 14 April 2023).

11. Official web portal of the Parliament of Ukraine (2023), "Rating of top 10 importers of Ukrainian grain", available at: <https://www.rada.gov.ua/news/razom/233701.html> (Accessed 1 April 2023).

12. The official site of Ministry of Infrastructure of Ukraine (2022), "Grain Initiative", available at: <https://mtu.gov.ua/timeline/Zernova-iniciativa.html> (Accessed 2 April 2023).

13. Analytical portal Slovo i Dilo (2023), "The term of the grain agreement has been extended again", available at: <https://www.slovoidilo.ua/2023/03/18/novyna/ekonomika/termin-diyi-zernovoyi-uhody-znovu-prodovzhyly> (Accessed 2 April 2023).

14. The main website about agribusiness Latifundist.com (2023), "What to expect in 2023", available at: <https://latifundist.com/spetsproekt/1001-yakbi-ne-vijna-zgadali-yakim-prognozuvavsya-2022-j-zernovij-rik-i-shcho-vtrativ-ukrayinskij-agrosektor> (Accessed 10 April 2023).

15. Cabinet of Ministers of Ukraine. Government Portal (2022), "Ukraine's recovery plan", available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/plan-vidnovlennia-ukrainy-osvita-ta-nauka-iaak-fundamentrozvytku-liudskoho-potentsialu> (Accessed: 14 April 2023).

Стаття надійшла до редакції 05.06.2023 р.